

Zingen uit het ‘Sluterboek’

Lezing bij de Sluiterherdenking, Grote Kerk Zwolle, 21.9.2013

door Hans Werkman

Sluterboek

Willem Sluiter is niet zo heel ver weg. Als we een paar grote stappen maken het verleden in, dan kunnen we hem nog aanraken. Omstreeks 1975 vertelde een oude dame voor de radio dat zij haar grootmoeder had horen lezen en zingen uit het ‘Sluterboek’. Die oma las er omstreeks 1850 als meisje uit voor op de boerendeel, voor de knechten en de meiden. De liederen waren toen al zo’n 180 jaar oud. Ze waren van mond tot mond doorgegeven, doorgezongen. Willem Sluiter heeft op deze manier een paar eeuwen lang zijn plek gekregen onder het volk van de Achterhoek.

Nu wordt hij weinig meer gezongen, maar wel heeft hij ook vandaag in het literaire handboek zijn bescheiden plaats. Professor Klaas Heeroma (de dichter Muus Jacobse) zei bij de Sluiterherdenking in 1953 in Eibergen dat Sluiter’s woordspel pittig was. Vergeleken met de ascetische Lodensteyn vond hij Sluiter meer een ‘levenskunstenaar’, maar dan wel ‘mystiek aangelegd’. Ik citeer dit uit het mooie boek over Sluiter waarop dr. C. Blokland in 1965 promoveerde. Heeroma zag in Sluiter niet een groot dichter, maar wel een diep menselijk dichter, vooral als hij schrijft over de dood van zijn vrouw. In zijn liedkunst, zegt Heeroma, ‘zit een kloeke onderwijzing, die ons misschien wel eens wat gemakkelijk stichtelijk kan voorkomen, maar die het in de tijd en de ruimte waarvoor ze bestemd was, uitnemend deed. Sluiter kende zijn boeren.’

Platte liedjes

Willem Sluiter werd in 1627 geboren in Neede, midden in de Tachtigjarige Oorlog. Neede lag in een streek waar de Munstersen veel strooptochten hielden. Hij werd als 23-jarige predikant door graaf Otto benoemd in Eibergen, hoewel men hem daar ‘te jonck en onervaaren’ vond. Maar de jonge dominee was een ernstig man. Te voet doorkruiste hij de wijde omtrek van Eibergen om te troosten, te onderwijzen en te vermanen.

Als hij door dorp en dreven van Eibergen wandelde, hoorde hij de mensen zingen. Daar was op zich niets tegen, maar hij vond dat ze de verkeerde teksten zongen, ze waren veel te lichtzinnig. Jop Pollmann, groot kenner van het lied in de zeventiende eeuw, bevestigt dit. Hij schreef in 1935 in zijn proefschrift dat deze volksliedjes ‘walgelijk van geesteloosheid en weerzinwekkend van platheid’ waren. Hij durfde er zelfs in zijn proefschrift niet uit te citeren, bang dat hij zijn lezers schoffeerde. Nu, dan zal ik in deze gewijde ruimte u maar

helemaal geen citaten voorschotelen uit de platte liedjes die Sluiter in en rond Eibergen hoorde rondgalmen, je zou zeggen: ‘oerend hard’.

Maar Sluiter keurde niet alleen af, hij kwam ook met alternatieven: hij schreef christelijke liederen die zijn gemeente na de kerkdienst kon oefenen en onderweg of thuis zingen. Niet in de kerkdienst zelf, daar hoorden volgens het inzicht van die tijd alleen de psalmen thuis.

De jonge dominee had met deze nieuwe liederen succes. Hun aantal groeide, het waren er op de duur 360. Al gauw kon men de boeren en buitenlui van Eibergen opnieuw zingend langs ’s Heren wegen horen trekken met nieuwe liederen.

Sluiter schreef:

Wech nu met all’ onkuisch gezank,
Wy kennen ’t ware vreugd geklank,
Waer door wy ons zoo hert’lyk meugen
In ’s Heeren heil’gen Naem verheugen.

Enzovoort, te zingen op de melodie van psalm 9 (‘Ik zal met al mijn hart de Heer / blijmoedig geven lof en eer.’) zoals die later in het Psalmboek van 1773 kwam. Vele andere melodieën had Sluiter overgenomen van bestaande piëtistische liederen uit het grensgebied met Duitsland.

Komrij

Graag herinnert Sluiter er in zijn liederen aan dat het leven eindig is. Te zingen op de melodie van psalm 90:

Hoe loopt de tijd als met gevlerkte benen,
Niet anders dan als of se vloog daerhenen?
Stil-swijgende vermeeren onse jaren,
Die eer men daer op merkt, zijn weg gevaren.
Men kan soo ras niet denken aen de tijd,
Of ook de tijd des denkens is men quijt.

.Wat een filosofische regels van een denker. Ik herhaal de twee laatste regels:

Men kan soo ras niet denken aen de tijd,
Of ook de tijd des denkens is men quijt.

Ik citeer dit uit de dikke bloemlezing van Gerrit Komrij uit 1986, *De Nederlandse poëzie van de 17de en 18de eeuw in 1000 en enige gedichten*. Komrij zette Willem Sluiter als dichter helemaal niet op het derde of vierde bankje. Aan Sluiter besteedde hij zestien bladzijden, veel meer dan aan de grote zeventiende-eeuwse dichters P.C. Hooft (10 blz.) Revius (9 blz.) en Huygens (10 blz.) en bijna evenveel als aan Vondel (20 blz.). Nu moet ik erbij zeggen dat Gerrit

Komrij zich van geen literatuurstroming iets aantrok, maar bij het kiezen van gedichten altijd zijn eigen kop volgde. Ook Komrij kwam uit de Achterhoek, uit Winterswijk, en dat is ongetwijfeld van invloed geweest op zijn ruime keuze uit Willem Sluiter. Een feit is in elk geval dat hij in de twintigste eeuw Sluiter weer boven water heeft gehaald als een doorzichtige dichter over geloof en natuur. Komrij neemt ook het lange gedicht over slapeloosheid op, ‘Herdenking als men niet slapen kan’. Als je niet slapen kunt, zegt Sluiter, maar je bent verder wel gezond, gebruik je slapeloosheid dan goed door je gedachten te verheffen. Te zingen op de wijze van psalm 8:

Ook overdenk’ ik in myn waeken naerder,
Hoe dat gy zelfs, o Israëls bewaerder,
Nooyt slaapt of sluymt; maer zorge draegt voor my,
Dat ik gerust en zonder zorge zy.

Huwelijk

Na twaalf jaar predikantschap in Eibergen trouwde Sluiter. Na de geboorte van zijn tweede kind stierf zijn vrouw, nog maar 24 jaar oud, en Sluiter schreef bedroefd zijn lange en gevoelige gedicht Doots Echtscheidinge:

Maar ach! Ik dagt niet dat het swaerste kruis
so snel en fel zou dringen in myn huis.

Voortaan wijdde hij zich helemaal aan God, zijn gemeente, zijn liedkunst en zijn geliefde platteland en natuur. Hij genoot van wat hij noemde het *Buyten-Leven*:

Hoe soet is ’t, ’s morgens op het singen
Der Voog’len, uyt het bedd’ te springen.

Hoe soet is ’t, ’s avonds na den eten,
Sich, met een vry en bly geweten,
In d’ope lucht hier te vertreên!

O! die, in schaduw van de boomen,
Soo vry, by stille water-stroomen,
Een avond-luchtjen halen mag,
Hoe soet vol-eindigt die den dag!

In 1670 verscheen zijn bekendste dichtbundel *Eibergsche Sang-Lust*, een boek dat hij opdroeg aan zijn gemeente. Hij deed méér, hij gaf aan alle gezinnen een exemplaar cadeau. Al gauw werd het overal in de Achterhoek het ‘Sluterboek’ genoemd. In oude Eibergse families zullen ongetwijfeld nog exemplaren bewaard worden, en anders kunt u ze gaan zien in de Willem Sluiterkamer in

museum De Scheper in Eibergen. Twee eeuwen lang zijn ze ook werkelijk gebruikt, onderweg, thuis, in het zangkoor, bij begrafenissen.

'k Weet dat gy voor my bysonder
Ook een Saligmaker zijt,
Want gy weet, o Heer! hoe wonder
Uwe Name mij verblyd.

Lang niet iedereen kon in die tijd lezen. De wijde verbreiding van Sluiter's zangboek had tot gevolg dat meer mensen die kunst wilden leren. Professor Entjes heeft gesteld dat daardoor het analfabetisme in de Achterhoek eerder overwonnen was dan in andere streken waar dialect werd gesproken. Men denkt zelfs dat dank zij Sluiter tot in de twintigste eeuw in Achterhoekse gezinnen meer leeslust werd aangetroffen dan in andere plattelandsgebieden in Nederland.

Deventer en Revius

Behalve met Eibergen had Sluiter ook veel met Deventer. Hij zat daar als jongeman drie jaar op de Illustere School, voorafgaand aan zijn universitaire studie in Utrecht. Toen hij weduwnaar was, woonden zijn jonge kinderen lange periodes bij zijn schoonmoeder in Deventer, en hij was daar in 1672/1673 een half jaar waarnemend predikant.

Had hij ook iets met de grote Deventer dichter Jacobus Revius? Ze hebben elkaar niet gekend. Revius was zo'n veertig jaar ouder dan Sluiter en woonde allang in Leiden toen Sluiter als jongeman dominee in Eibergen werd. Maar Sluiter moet de gedichten van zijn collega Revius gekend hebben, die waren al in 1630 verschenen, gedichten als 't En syn de Joden niet Heer Jesu die u cruijsten'. Bovendien schreef Sluiter, evenals Revius (maar veertig jaar later) een berijming van het Bijbelse *Hooglied*. Hij moet toen toch het *Hooglied* van Revius gekend hebben.

Maar het is de vraag of Revius echt van invloed is geweest op de poëzie van Sluiter. Uit de recente biografie van Revius door Enny de Bruijn maak ik op dat het wel heel verschillende mannen en heel verschillende dichters waren. Zeker, allebei zeventiende-eeuwse dominees van calvinistische snit, maar Revius stond veel meer midden in het leven. Hij had ook als calvinist weinig problemen met toneel en met mythologische literatuur. Sluiter daarentegen was een puritein, stond huiverig tegenover het culturele leven. Sluiter moet gezien hebben dat de calvinistische dichter Revius in zijn poëzie de lijn van de Godsopenbaring in de Bijbel volgde, terwijl Sluiter als gevoelige piëtist de gang van het geloofsleven van het hart volgde. Tussen Revius en Sluiter waren er dus behoorlijk grote verschillen, in kwaliteit en in thematiek.

Eenzaam

Als u wilt weten hoe Sluiter in Eibergen in zijn pastorie leefde, dan moet u zijn *Eensaem Huis- en Winter-Leven* lezen. Hij beschrijft in dichtvorm hoe hij soms een glas wijn drinkt ‘tot koestring van myn maag’re huid’. Hij vertelt dat hij niet van schoonmaak houdt; spinnenwebben zijn immers goed tegen bloedingen. Hij bemint de eenzaamheid, daar heeft hij veel over geschreven, en dat komt tot een hoogtepunt in deze twee treffende regels:

Nooit ben ik minder eensaem dan
Wanneer ik eensaem wesen kan.

Vlucht

In het rampjaar 1672 vielen de Munstersen de Achterhoek weer eens binnen. Ze wilden Sluiter arresteren. Hij zag het aankomen, hij had zijn beide kleine kinderen al naar hun grootmoeder in Deventer laten gaan. Zelf vluchtte hij weg uit zijn geliefde pastorie in Eibergen en kwam ook terecht in Deventer, waar hij een half jaar waarnemend predikant was. In die tijd kreeg hij het verzoek om dominee van Rouveen (gemeente Staphorst) te worden. Hij nam dat beroep aan, maar hij heeft het ambt daar nooit bekleed. Terwijl hij in Zwolle logeerde bij zijn zwager, die arts was, werd hij ziek en stierf in december 1673, 46 jaar oud. Hier in de Grote Kerk van Zwolle ligt hij begraven, naamloos. Blokland schrijft in zijn dissertatie: ‘Er is geen herinnering aan zijn graf in de kerk.’ Vanaf vandaag is dat dus niet meer waar.

Sluiter tegenwoordig

Ten slotte: Sluiter in onze tijd. Boven rouwadvertenties staan nog wel eens dichtregels, geliefde citaten van Vasalis, Toon Hermans, Jacqueline van der Waals, Willem de Mérode. Eén keer trof ik op die plek een gedicht van Willem Sluiter aan. In mei 1999 overleed in Waalwijk Sluiter's biograaf dr. C. Blokland. In Trouw las ik boven zijn overlijdensbericht twaalf regels uit Sluiter's ‘Avondlied tegen de schrik der nacht’, waaronder deze regels:

Ey wilt doch by my blyven, Heere,
Vermits de dagh nu is gedaelt,
Met myne siel ick U begeere,
Dat Ghy my in de nacht bestraelt.

In onze tijd is Willem Sluiter hier en daar op bescheiden wijze nog aanwezig in onze samenleving. In Eibergen is een Sluyterstraat, een Sluiterkamer en een Sluiter'school en ook Utrecht heeft een Willem Sluyterstraat, maar wel in de goede verhouding, want het is een zijstraat van de brede Vondellaan. In Staphorst is een Willem Sluiter Scholengemeenschap geweest, die later is

opgegaan in het PieterZandt College. Maar in het gebouw in Staphorst staat nog altijd een borstbeeld van Willem Sluiter.

Er bestaat een goed boekje van Arend Heideman, 'De kleine leeuwerik', met een levensbeschrijving en een bloemlezing uit zijn werk. Ik vertelde al: er is een relatief ruime keuze uit zijn werk in de dikke Komrij van de zeventiende eeuw.

En vanaf vandaag is er in deze kerk een mooie herdenkingsplaquette.

Herinnert ook de Sluitersweg in Rouveen aan onze dichter? Als u ter hoogte van Rouveen over de A 28 rijdt ziet u de naam op een onderdoorgang. Maar nee, de Sluitersweg is genoemd naar een meervoud, Sluiters, namelijk naar zijn kleinzoon Willem en zijn achterkleinzoon Otto die later wel predikant van Rouveen werden. Recent onderzoek in Rouveense kerknoutulen heeft echter uitgewezen dat Willem senior misschien toch een half jaar predikant in Rouveen is geweest. Het is niet helemaal duidelijk. In elk geval heeft zijn nageslacht er tientallen jaren gepreekt.

Bezinning

Ten slotte. In deze bijeenkomst worden door de bijna 100-jarige zangvereniging ONO uit Eibergen liederen van Sluiter gezongen. Ik zocht even op internet naar ONO en ik zat al gauw te luisteren naar een opname van het koor. Het zong in het dialect van de Achterhoek een geestelijk lied 'De maon is op egaone', over de wens om hier op aarde te leven, maar wel met de Sluiteriaanse gedachte dat er een leven na dit leven is:

Heer, laer ons in te zene,
- wat ook de weld wil beden - :
dit laeven geet veurbi'j.

Dit lied is oorspronkelijk in het Duits geschreven door de achttiende-eeuwse dichter Matthias Claudius. Later is het voor ons *Liedboek voor de kerken* in het Nederlands vertaald door Muus Jacobse (de dichter die in 1953 een rol speelde bij de Sluiter-herdenking): 'De maan is opgekomen' (*Liedboek* 391, *Nieuwe Liedboek* 246b). En zo is de cirkel weer helemaal rond. Dit lied ligt heel dicht bij de geestelijke klank van Willem Sluiter. Deze zang en ook de liederen van Sluiter die vanmiddag gezongen worden, zeggen mij dat de stem van Sluiter niet alleen iets uit het verleden is. Die stem kan ook toekomst hebben, in onze tijd waarin men weer vraagt naar meer geestelijke bezinning.